Termékeny párbeszéd alakult ki erdészek, természetvédők, kutatók és minisztériumi vezetők között az 1980-as, 1990-es években a természetes erdők védelme és megismerése érdekében. Öreg erdőink leginkább ősi állományait kellett – hiszen őserdeink már nem maradtak – megóvnunk. Az erdőrezervátum gondolat áttörést hozott a természetvédelmi és az erdészeti jogalkotásban is. A most induló cikksorozatunkban bemutatjuk az eltelt két évtized legfontosabb tanulságait: *Hol tart most az Erdőrezervátum Program?*

Az erdőrezervátum-eszme története

Értelmezések, törekvések és fordulatok

Dr. Horváth Ferenc[1], Demeter László[1], Dr. Mázsa Katalin[1]

Hosszú út vezetett az erdőrezervátum-gondolat megfogalmazásáig és érvényre juttatásáig, amelyet a Magyar Királyság őserdeinek 19–20. századi kiaknázásáról és gazdasági erdővé alakításáról szóló lelkesült és figyelmeztető beszámolók, valamint az őserdő fogalom körüli értelmezési viták alapoztak meg. Fuchs Frigyes erdész-földmérő, 1861-ben megjelent könyvében még kiterjedt őserdőkről számol be, elsősorban a Kárpátokból és középhegységeinkből. Fekete Lajos viszont már így vezeti fel 1906-ban megjelent tanulmányát: *„Őserdeink […] tűnőfélben vannak. Nem szabad késnünk tehát tanulmányozásukkal, mely nemcsak a természettudomány szempontjából érdekes, hanem a belőlük merített tanulságok idővel többé-kevésbé gyakorlatilag is értékesíthetők lehetnek.”*

ER ERDŐ-REZERVÁTUM PROGRAM

E korszak írásai a kíváncsiságról, a megismerés- és tudásvágyról, nem kevésbé pedig az ősi erdőségek és hatalmas famatuzsálemek csodálatáról szólnak: „…a természetnek saját erejéből létre jött nagyszerűsége” – *Hanusz István* – „ez időtájt kétségkívül a világ legszebb tölgypéldányai” – *Déván Róbert* –, „nagyszerű és újból meg nem születő ősrengetegek” – *Nemes Károly* –, miközben „az élet prózájában mindenkor érvényesülő anyagi előnyök nem engedték meg azt, hogy a szlavóniai erdők eme virágából pár holdnyi bokrétát konzerválhattunk volna az utókor számára” – *Kuzma Gyula.*

Az őserdők rohamos eltűnésével párhuzamosan előtérbe került a konzervációs gondolat, amelynek legfőbb képviselője Magyarországon *Kaán Károly* főerdőtanácsos, 1914-től természetvédelmi kormánybiztos, majd 1938-tól haláláig az Országos Természetvédelmi Tanács elnöke volt.

Kaán szerint „Az a gondolat ugyanis, hogy az ember a természet valamely látványosan szép, esetleg ritka alkotását megőrizze, régi. […] Véleményünk szerint ugyanis hazánkban a természeti emlékek védelmének ki kell terjednie […] azokra a természeti emlékekre, melyek természetrajzi, gazdaságtudományi, esztétikai vagy egyéb jelentőségük miatt becsesek s így fentartásuk nemzeti érdekből indokolt. Ilyenek [többek között]: az őserdők vagy olyan erdőrészletek, melyek az őseredeti származás jellegét viselik magukon” (Kaán 1909).

Kezdeményezésére 1908-ban az Országos Erdészeti Egyesület indított mozgalmat, hogy egyes őserdőrészletek fenntartását biztosítsa. Ez ügyben előterjesztést intézett az egyesület a földmívelésügyi miniszterhez és közreműködésre kérte fel a Királyi Magyar Természettudományi Társulatot is.

1. ábra. *A Kaán Károly felhívására természeti emléknek felterjesztett „Jasin ősbükkös” (Északkeleti-Kárpátok) korabeli térképe*

A természeti emlékek összeírása során 20 őserdőrészletre futottak be javaslatok a Kárpátokból (*1. ábra*).

Azonban „Hazánk legszebb természeti kincseit Trianon szakította le. […] Sajnálatosképpen nem történt eddig számottevő intézkedés nevezetesebb természeti alkotásaink védelmére” – írta aztán 1931-ben a *Természetvédelem és a természeti emlékek* című könyvében.

„Érintetlenül fenntartani kellene főleg hegyvidéki (Mecsek-, Bakony-, Vértes-, Mátra-, Bükkhegység) esetleg dombvidéki és síkvidéki erdeink itt-ott még esetleg található olyan részletét, mely annak az erdősvidéknek a lehetőségig ősi jellegét mutatja be.” (Kaán, 1931).

Ezt a mozgalmat akkor a történelem elsodorta, de Kaán megalapozta az állami természetvédelem létrehozását és el-

[1] MTA Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet

ültette a földbirtokosok egy részében ennek nemzeti jelentőségét. A gondolat legfőbb csírái: a megőrzés, az érintetlenség biztosítása, a tudományos megismerés igénye, a tanulságok felhasználása az erdőgazdálkodásban – már alakot öltöttek. Az őserdőleírások elsősorban faállomány-ismertetések voltak, de a korabeli szemtanúk ökológiai, erdődinamikai és erdőhasználati megfigyeléseket is tettek (lásd *Bartha–Oroszi* szemelvénygyűjteményét).

Erdőrezervátumok alapítása Magyarországon

Az 1980-as évek vége felé aztán felpezsdült a szakmai közélet és elkezdődött a gondolatok rendszerváltása az Erdészeti és Faipari Egyetem fiataljainak szellemi vonzáskörzetében, amelyek a szinte szamizdatnak számító *Zöld – A Környezetvédő Mozgalom Lapja* és *A Helyzet – Lap az erdőkért*, majd a *Környezet és fejlődés* oldalain jelentek meg, 1988 és 1994 között.

A rendszerváltásnak különleges szerepe volt az erdőrezervátum-hálózat megszületésében. A hálózat létrehozására, az FM és KTM közötti tárcaközi feladatként ugyanis egy saláta-törvénycsomagba beszúrt kormányhatározat született 1991-ben, amelynek politikai kapcsolatai révén eredményes kezdeményezője *Czájlik Péter*, a hazai erdődinamikai kutatások úttörője és a Vásárhelyi István Természetvédelmi Kör megalapítója és vezetője volt.

Ekkor már a KTM Természetvédelmi Hivatal munkatársai is dolgoztak a jogszabályi előkészítésen és finanszírozták az erdőrezervátumok megalapozását előkészítő munkálatokat (*Kovács* 1991, *Temesi* 2001), majd a két minisztérium életre hívta a KTM–FM Országos Erdőrezervátum Bizottságot.

Ezekben az években született meg tehát és nyert sokoldalú értelmezést az erdőrezervátum-gondolat (*Agócs* 1992, *Czájlik* 1993, 1994a, 1994b; *Mátyás* 1993; *Somogyi* 1994). Különösen aktív volt ez az időszak. Az országos és regionális bizottságok munkája mellett két tudományos tanácskozás keretében vitáztak és dolgoztak együtt erdészek, természetvédők és kutatók.

Ez idő tájt kezdett szerveződni a *Forest Reserves Research Network* európai együttműködési program is (COST E4), az alapelvek, fogalmak és módszerek összehangolására, amelyhez 1995-ben csatlakoztak az ELTE, a Vásárhelyi István Természetvédelmi Kör, majd az ERTI és az MTA Ökológiai és Botanikai Intézet képviselői.

Teljes egyetértés alakult ki abban, hogy a fő célkitűzés az erdők spontán fejlődésének megismerését célzó, hosszú távú kutatások biztosítása, közvetlen emberi beavatkozásoktól mentesített erdőterületeken (*Standovár*, 2002).

2. ábra. *A Szalafői őserdő magterületének jellemző állományképe 2020-ban*

Más kérdésekben, mint pl. hogy: *Mennyire kell őserdőszerűnek lennie? Mekkora legyen minimálisan egy erdőrezervátum? Milyen beavatkozások lehetségesek? Milyen legyen a közös kutatásmódszertan?* – sok volt a vita, nem született egységes álláspont, azonban a munkacsoportok ajánlásai máig iránymutatóak (EC 2000).

Az erdőrezervátumok célja

Az előzmények konszenzusra törekvő feldolgozása után, az 1996-os törvényekben és a COST E4 akció során megjelenő gondolatokat átfogó *Horváth–Borhidi* (2002) könyv szerzőgárdája – *Bartha Dénes, Bidló András, Borhidi Attila, Bölöni János, Czájlik Péter, Esztó Piroska, Forró Edit, Hahn István, Horváth Ferenc, Kovács Gábor, Maglóczky Zsófia, Mázsa Katalin, Oroszi Sándor, Siller Irén, Somogyi Zoltán, Standovár Tibor, Temesi Géza* és *Traser György* – így foglalta össze:

- „…az ún. magterületen – engedélyezett kutatás kivételével minden emberi tevékenységet beszüntettek annak érdekében, hogy az erdő természetes fejlődési folyamatai hosszú távon szabadon érvényre juthassanak és tanulmányozhatóvá váljanak. […] A természetvédelmi oltalom az erdőrezervátum létrehozásának és fenntartásának nem végső célja, hanem előfeltétele."
- „Ideális esetben az erdőrezervátumokat kiterjedt erdőtömb belsejében elhelyezkedő, kellően nagy területű és hosszú ideje bolygatatlan, őserdőszerű állományokban kellene kijelölni. Ennek azonban Európa múltjából adódóan nincs már realitása, hiszen az ősi erdők jelentős része teljesen elpusztult, a megmaradt erdők legtöbbje fragmentálódott, összetételében és szerkezetében erősen kiélt és átalakított, illetve eljellegtelenített. Ezért [… a] hosszabb ideje tudatos emberi beavatkozástól – elsősorban fatermesztés célú hasznosítástól – mentes természetközeli erdőállomány[ok …] a természetes erdők (erdő-ökoszisztémák) lehető legjobb természetes referenciájaként érdemesek »örök« megőrzésre és tanulmányozásra."
- „Az erdő természetes fejlődési folyamatainak ismerete lehetővé teszi, hogy a korszerű erdőgazdálkodás a mai gyakorlatnál jobban építsen a természet folyamataira. Az erdőrezervátum tehát egyfajta tanulóműhelyként szolgál. A tanulást szolgálhatja az is, ha az erdőrezervátum bolygatatlan területén végzett megfigyelése-

ket a hasonló termőhelyi viszonyokkal és hasonló faállománnyal jellemzett állományokban végrehajtott erdőművelési kísérletek egészítik ki."

- „Az erdőrezervátumoknak fontos kapcsolata van a múlttal, mert gyakran alapvető erdőtörténeti, tájhasználati állapotokat őriznek. Egyesek jól mutatják a természetes, emberi beavatkozástól mentes erdők képét […] Mások még élő tanúi régebbi, ma már elfelejtett erdőhasznosítási, gazdálkodási formáknak, amelyeknek nyomait és következményeit különleges erdőszerkezeti formákban észlelhetjük. […] A spontán erdőfejlődés által létrehozott erdőszerkezeti elemek megléte és bizonyos védendő élőlénycsoportok megjelenésének, fennmaradásának kapcsolatait feltáró vizsgálatok a hatékony természetvédelmi kezelések kidolgozásához is nélkülözhetetlen tudományos ismereteket szolgáltathatnak."
- „Az erdőrezervátumokban végzett megfigyelések és vizsgálatok tudományos leírása, részletes dokumentálása és publikálása, valamint a rezervátumokban folytatott munka és eredmények hazai és nemzetközi bemutatása az erdőrezervátum program kiemelkedően fontos feladata, amely nagymértékben elősegítheti a hazai szakmai körök, valamint a közvélemény erdőképének és erdőtörténeti ismereteinek elmélyült ökológiai alapozását és gyakorlatba való átültetését."

Régi keletű és újabb kihívások

Miközben az erdésztársadalom, a természetvédelem és a kutatók általában elfogadják a legfőbb elveket, az azóta eltelt közel húsz év esetei és konfliktusai újra felhívták a figyelmet régóta fennálló ellentmondásokra vagy újabb helyzetekre, amelyekkel szembe kell néznünk:

- Folyamatos figyelem és ellenőrzés szükséges, hogy a védelem ne sérüljön, az alapelvek és az eddig létrehozott rezervátumok hosszú távon is fennmaradjanak. Ebben segíthet az Európai Unió új Biodiverzitás stratégiája, amely szerint a fokozottan védett és bolygatatlan területek arányát rövid időn belül jelentősen növelni kell. A nemzeti parkok övezeti rendszerének kialakítása is napirenden van, amelyben az erdőrezervátumok a természeti övezetek („A" zóna) kis kiterjedésű, ám kiemelten fontos részét alkotják.
- A védőzónák állapota és kezelése – vagyis az ott folytatott erdőgazdálkodás – gyakran nem felel meg a védőzóna fő céljának: a magterület védelmét kell elsősorban biztosítaniuk. A természeti övezetek létrehozása javíthat ezen a helyzeten.
- Egyre egyértelműbben jelentkeznek a közvetett, globális-regionális környezeti változások magterületen is érvényesülő hatásai, elsősorban a klímaváltozás és az időjárási szélsőségek, valamint az alföldi tájak vízmentesítésének hosszú távú következményei.
- A növekvő számú biológiai inváziós fenyegetések – általánosabb értelmezésben sok helyen a kontrollálatlan nagyvad-túlszaporodás is – növekvő veszedelme és dilemmája: harcoljunk ellenük vagy alkalmazkodjunk?
- A természetvédelem állandó dilemmája: alkalmazható-e a magterületen természetvédelmi célú beavatkozás, ha azt egy kiemelkedő természetvédelmi érték megkövetelné?

Mindezekkel a kérdésekkel a cikksorozat során foglalkozni fogunk, hogy felélesszük az erdésztársadalom figyelmét az Erdőrezervátum Program iránt és *ösztönözzük a szakmák közötti párbeszéd újraindulását*.

Hivatkozott források

Agócs J. (1992): Hazai természetes erdőrezerválók hálózatának kialakítása – Kutatási jelentés. Kézirat, KvVM Természetvédelmi Hivatal. ER Archívum (1992/D-001).

Bartha D. – Oroszi S. (szerk. 2002): A Kárpát-medence őserdeinek leírása (XIX–XX. század). ER Az erdőrezervátum-kutatás eredményei 2(1): 9–396.

Czájlik P. (1994a): Az erdőrezervátumok hasznosításáról. Környezet és fejlődés 5(2): 29–35.

Czájlik P. (1994b): Megtörtént a magyarországi erdőrezervátum-hálózat végleges kijelölése. Környezet és Fejlődés 5(2):36–38.

Czájlik P. – Gergely Z. – Tulipán T. (1993): „Kékes Észak" – egy létesítendő erdőrezervátum. Környezet és Fejlődés 4(3–4):64–66

European Commission (2000): EUR 19550 – COST Action E4 – Forest reserves research network. Office for Official Publications of EC, Luxembourg, 377 pp.

Fekete L. (1906): Tanulmány az ungmegyei bükk őserdők faállományának szerkezetéről. Erdészeti Kísérletek 8:105–118.

Fuchs, F. (1861): Magyarország őserdei. Fordította: Madas László. Erdészettörténeti Közlemények LI., OEE, Budapest, 2001.

Hahn I. – Standovár T. (1994): Az erdőrezervátumokban végzendő botanikai kutatásokról. Környezet és Fejlődés 5(2):43–45.

Horváth F. – Borhidi A. (szerk. 2002): A hazai erdőrezervátum-kutatás célja, stratégiája és módszerei, TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, 289 pp.

Kaán Károly (1909): A természeti emlékek fentartása. Pallas, Budapest, 56 pp.

Kaán Károly (1931): Természetvédelem és a természeti emlékek. Révai Testvérek, Budapest, 313 pp.

Kovács M. (1991): Javaslat a hazai természetes erdőtársulások hálózatának (erdőrezerválók) kialakítására. Kézirat. ER Archívum (1991/D-002).

Kuzma Gy. (1910): A szlavoniai tölgyesekről. Erdészeti Lapok, 49: 854.

Mátyás Cs. (1993): Erdőrezervátum: új koncepció tör utat. Erdészeti Lapok, 128(1): 13.

Somogyi Z. (1994): Az erdőrezervátumokban folytatandó kutatások néhány általános kérdése. Környezet és Fejlődés 5(2): 39–42.

Standovár T. (2002): Európai együttműködés az erdőrezervátum-kutatásban. COST E4. In Horváth – Borhidi (2002) pp. 17–26.

Temesi G. 2001: Az erdőrezervátumok fenntartásának általános irányelvei. Erdészeti Lapok, 136(5): 141–143.

Fotó: **Kovács Márton**